

*Ágyfej Tutanhamon temetési kincseiből.
Az egyiptomi ősvallás Hathor istennőjét ábrázolja állatalakban.
A „menny tehenének” szarvai között a napkorong.
(Egyiptomi Múzeum, Kairó)*

SÍPPAL, DOBBAL – AVAGY A MÁGIKUS DUDA

Golya golya, gilice kezdetű gyermekdalunk záró soraiban ősi, mágikus gyógyítás emléke maradt fenn napjainkig. A síppal, dobbal, nádihegedűvel való gyógyító tevékenységet a hazai néprajzi irodalom a „sámánisztikus” hagyományok közé sorolja, annak ellenére, hogy az említett három hangszer közül kettő, a síp és a nádihegedű, a sámánkodás kellékei között ismeretlen.¹ A nádihegedű kukoricaszárból készített gyermekjáték változata napjainkig fennmaradt, de ismerünk kóróhegedűket is, melyeket a közelmúltban még gyakorló hangszerként használtak a zenész cigánygyerekek² (1. kép a, b). Bambuszból készített fejlettebb változatait Madagaszkár szigetéről ismerjük, és hasonlókat találunk Közép-, illetve Dél-Amerika népeinél is.

A magyar nyelvben a síp kizárólag nyelvsípot jelöl pl.: nádsíp, tárogatósíp, tömlősíp stb. A moldvai csángók a magyar dudát máig csak sípnek nevezik. Egyik legnagyobb múltú népi hangszerünk, a duda az archaikus síphagyományokat a 20. századig megtartotta. Ezek egyike az a hiedelem, hogy a dudának varázsereje van.

A duda gyógyító erejébe vetett hit nagy múltra tekint vissza. Az ókori görög zenészek úgy vélték, hogy a sípok hangja gyógyítja a reumatikus betegségeket.³ Magyar dudásokról szóló legendás történetekből tudjuk, hogy a dudaszó táncra serkenti még a köszvényeseket is, és amíg szól, nem lehet abbahagyni a táncot. A régi boszorkányperek jegyzékében a nádsípot a gyógyhatású készítmények között említik,⁴ és még századunk elején is talált egy nádsípos kuruzslót Bartók a torontáli románok között.

A síppal-dobbal való gyógyítás nagy múltú hagyomány, eredete azokba az időkbe nyúlik vissza, amikor az emberiség megismerkedett a sípokkal és dobokkal.

A síp jellemzője a folyamatos hangzás, a szünet nélküli rezgés, ami az állandóság, az örök körforgás megidézője.⁵ Ennek érzetét a hangerő állandósága is fokozza, ami a hangszernek között elsősorban a sípok-

ra és dudákra jellemző. A párban használt sípok a dallam és harmónia egységét is megjelenítik.

A dob a folyamatos hangzással szemben a szakaszosságról gondoskodik, az állandó hangerő ellenében megjeleníti a dinamikát (piano–forte), és létrehozza a zene egyik legfontosabb elemét, a ritmust is. A két hangszer így a zene teljességét, a melódia, harmónia és ritmus, valamint az állandóság és szakaszosság tökéletes egységét képes megvalósítani.⁶ (2. kép)

A síp-dob kettős tehát az egységet és ellentétet egyaránt tartalmazó mindenséget megjelenítő kozmikus világmodell. Itt a síp az állandóság, az öröklét megidézője, az égi szférák hangszere, a dob pedig a születéstől a halálig tartó, szüntelenül változó ciklikus földi lét megtestesítője. Ez a kozmikus harmónia a két hangszer nevében is megnyilvánul. A síp magas, a dob mély hangrendű egytagú szó. A kettő együtt ugyanazt a tartalmat hordozza, mint a keleti kultúrák jól ismert yin-yang szimbóluma.⁷

A régi korok embere a betegséget úgy értelmezte, hogy nincs meg mindene, hiányzik valami a teljességéből, vagyis nem egészséges. A gyógyítás módja ezért az lehetett, hogy a hiányt szenvedő beteget szembesítették azzal a teljességgel, amivel átmenetileg nem rendelkezett. A síp-dob együttes alkalmas volt a tökéletesség megjelenítésére, az evilági és a túlvilági lét megidézésére. Ebben a rendszerben a dob a földi életet, a síp a halál utáni újjászületést, az égi világot szimbolizálta.

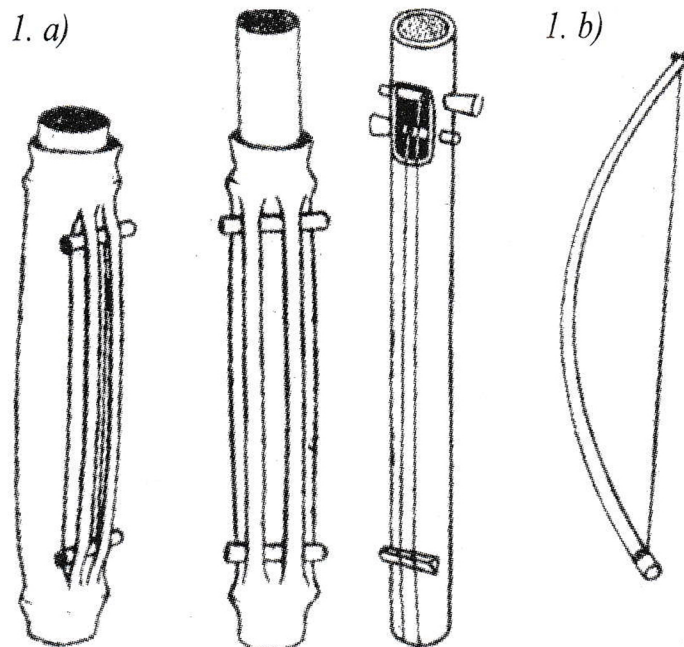
Már az ókorban elterjedt szokás volt a halott melletti sípolás, mint azt az Újszövetségből is megtudjuk. Jézust Jairus halott lányához hívták, aki már fel volt ravatalozva, és a síposok zenéltek mellette („...a főember házához érven, és látván a sípolókat és a tolongó sokaságot...”). Itt már dob nincs, hiszen az a földi élet hangszere. A test halálával a lélek elhagyja a földi porhüvelyt, és egy magasabb rendű, tisztán szellemi, anyagtalan túlvilági létbe megy át, újjászületik (jobb létre szenderül). A sípok a lélek számára jelölik ki az utat, és segítik a felső világ felé.

A halott melletti sípolás kultusza Jézus idejében már évezredes múltra tekintett vissza. Ismert volt már a korai sumér korban is. Ez a nagy kultúrájú nép a kettőssípot egyenesen a halál hangszerének nevezte. Az ékírásokon megörökített kettőssípok nevét halál alakban hangzósították a magyar nyelvet nem ismerő kutatók, és az angol pierced igével hozták összefüggésbe, aminek jelentése: átszúrt, (karddal) átdöfött,⁸ megjegyezve azonban, hogy verbálisan halál alakot vehetett föl. Mi a név hallatán rögtön megértjük, hogy itt a földi élet végét jelentő halál hangszeréről van szó. A halál forma is érthető számunkra, hiszen a két szótag (hal + él) a földi élet befejezését és az újjászületést egyaránt megjeleníti.

A magyar néphagyományban még a múlt században is szokásban volt az ún. halottas tánc. A halottat dudaszóval kísérték ki a temetőbe, és a sír mellett egyfajta rituális táncot jártak, valószínűleg körtáncot, ami a sípokhoz hasonlóan az örökkévalóságot, az örök körforgást jelképezte. Ennek olyan játékos változatáról is tudunk, amikor tettetett halott mellett folyt a táncmulatság. Mindkét rítusnak a duda a hangszere. A dudás temetés ősidőkből eredő hagyomány lehet, hiszen már az 1279-es budai zsinat intézkedett a temetői táncok betiltásáról.⁹ Nem véletlen tehát, hogy múlt századi dudások nevei közt ilyenekre találunk, mint pl.: az alföldi Halál Antal, vagy a palócföldi Halá Pista. Mindkettőt rendkívüli képességű dudásnak ismerték.¹⁰

A sípok jelentős szerepet töltek be a szakrális életben. Az ókori napkultusz ünnepei között kiemelkedő jelentőségű volt a téli napforduló, ami az örökkévalóság, a szüntelen megújulás ünnepe. A napforgók, forgókeresztek és örökzöldek mellett a kettőssípok is az örök körforgást szimbolizálták. A téli napforduló éjszakáján, amikor a csökkenő nap észrevehetetlenül emelkedő pályára állt, felhangzott a kettőssípok hangja, megidézve azt a mágikus pillanatot, amikor az elmúlás és megújulás, vagyis a halál és a születés egyidejű.

Ez a hagyomány az európai népek szilveszter éji újévköszöntő szokásaiban napjainkig megmaradt. Az

1. kép a) „nádihegedű” kukoricaszárból b) kóróhegedű

ún. „szilveszteri trombiták” ma is nyelvcsípok, csakúgy, mint több ezer éves elődeik.

A magyar pásztorok az ősi napforduló ünnepén karácsony éjszakáján (sumer: guru usun = karácsony)* dudaszóval köszöntötték a kis Jézust. Móricz Pál Mise dudaszóval című cikkében így ír erről 1907-ben: „...A misemondó papok már távoztak az oltár mellől, midőn csodás hangszernek rivalgása sikolytott föl. Csodálatos alakok dülöngéltek be a templomba. A nép kíváncsian, izgatottan sorakozott előttük. A felsőtanyai mezőkről, a havas legelőkről jöttek ezen küldöttek. Virágokkal varrott subájukat szóróval fordították kifelé. Hájjal kent zsíros hajuk a subára omlott. Kampós botjuk kopogott a templom kőpadlóján. A birkasüveg alól vihartól cserzett arcok tekingettek szét. ... Az orgona bégását túlsivította a mekegő duda. ...sikoltoztak a dudák. Nosza, zengett az ének is. Hajlongtak a kifordított subás juhászok és a kegyes öregasszonyok karikában forogtak a szent örömejszakán, hogy a jászolban Jézuska született, ki nek szőke feje körül aranyos párák lebegtek...”

A középkorban a kettőssípok helyébe lépő bőrdudák részben továbbörökölték az ősi hagyományokat, ugyanakkor félreértésekből eredő babonásan torzult képzetek is megjelentek egyre nagyobb számban. A hallott mel-

* Történelmi egyházaink a „karácsony” szót a latin inkarnáció (’megtestesülés’) szóból származtatják. (A Szerk.)

2. kép Zenészek egy hettita kerámián. Az alsó sorban a két dobos előtt valószínűleg síposok haladnak

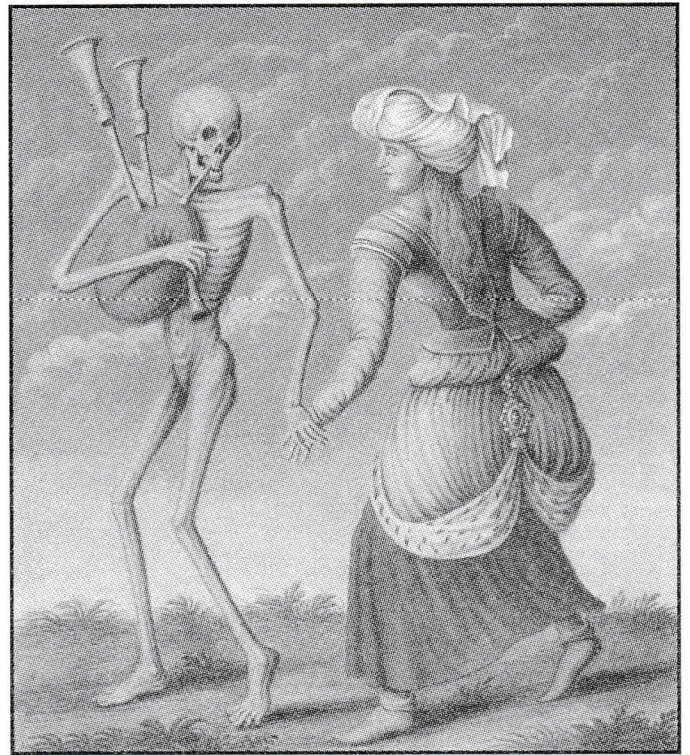
letti dudálás azt a téveszmét keltette életre, hogy a duda a pokol hangszere, ördögök, boszorkányok muzsikája. Így született meg a dudáló halál figurája is (3. kép). Kialakult az a képzet, hogy a dudálást a pokolban kell megtanulni, holott a sípok eredendően az égi világ (túlvilág) hangszerei voltak és nem az alvilágé!

A magyar hagyományokban a dudás mindig rászedi az ördögöt. A fán ülő pásztorgyerek sípjával (dudájával) magához csábítja az ördögöket, akik szolgálatába szegődnek,¹¹ mások a dudafej homlokára tükröt tesznek, amittől az ördög megijed stb.

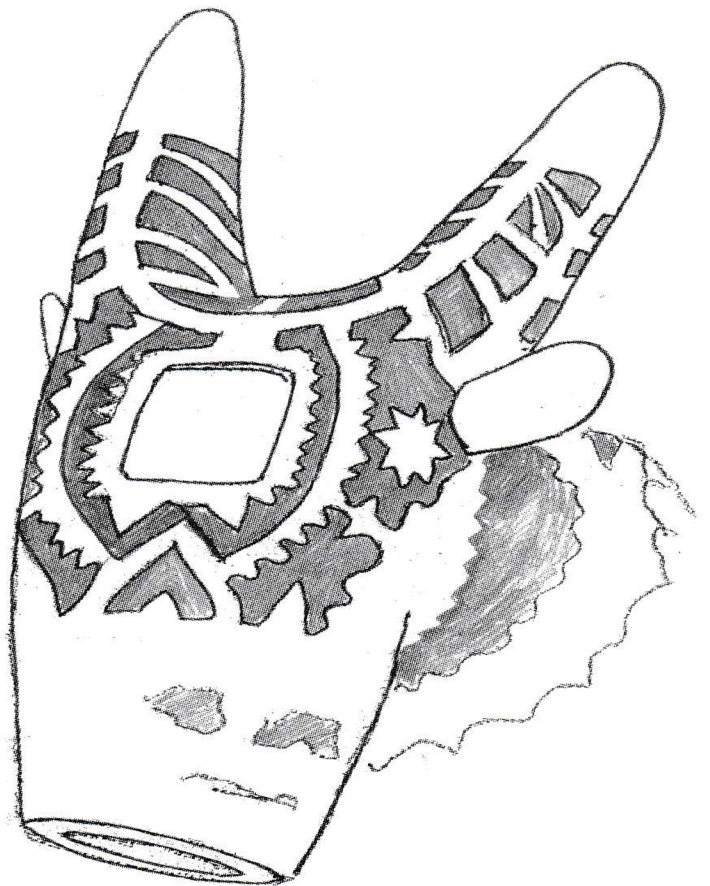
A régi hagyományok feledésével, félreértésével a babonás képzetek mindinkább előtérbe kerültek. Talán csak a konzervatívabb, kultúrájukat konokul őrző pásztorok mentették, örökítették tovább az ősi tudást. Nekik köszönhető, hogy a magyar dudák faragott állatfejein rendre előbukkannak az ókori kultúrákban gyökerező napkultusz, bikakultusz szimbólumai. A népnyelv a kecskefej formájú dudafejet bakfejnek nevezi. A kecske ugyanis csak egy megegyő állat, a bak viszont a zodiákus első csillagképe! A régi dudafejek között találunk olyanokat, melyek inkább bikát ábrázolnak, mint bakfejet (4. kép). A V alakban széttartó szarvakra szerelt rézgomb nem a kecskebak, hanem a bika attribútuma¹². Az egyszerű faragású, gazdagon díszített dudafejek homlokára szegezett tükör, vagy kerek ill. háromszög alakú rézlemez közismert napjelképek. A gazdag szimbolikájú háromszöget az egyiptomi Ápisz-bika homlokán ugyanúgy megtaláljuk, mint a hettita bikakén (5. kép).¹³ Az Ápisz-bikához hasonlóan Hathor, a tehénisten is fekvő holdsarlót mintázó szarvai közt hordja a napkorongot. (Lásd a 36. oldalt!) Ez a jelkép dudafejekken is megjelenik (6. kép). Ebben a rendszerben a tükör a napot, a bikaszarv a fekvő holdsarlót, a szemek pedig a csillagokat szimbolizálják. Akadnak olyan dudafejek is, ahol a harmadik szem motívumát ismerhetjük fel.

A szimbólumok értelmének elhalványultával a dudafejek egyre jobban kezdtek kecskefejre, alkalmasint kosfejre hasonlítani. A naturális ábrázolásra törekvő dudafejekről sorra eltűntek az ősi jelek. Az a profán szemlélet kezdett elterjedni, hogy ha pl.: a tömlő birkabőr, akkor legyen a feje kosfej.¹⁴ A játéktudás és repertoár is megkopott, amivel együtt járt az ősi szakrális hagyományok teljes elfeledése. Ami nyomokban megmaradt belőle, az az európai középkor boszorkányokat, ördögöket felvonultató primitív babonáival összevegyülve csupán szánalmas maradék.

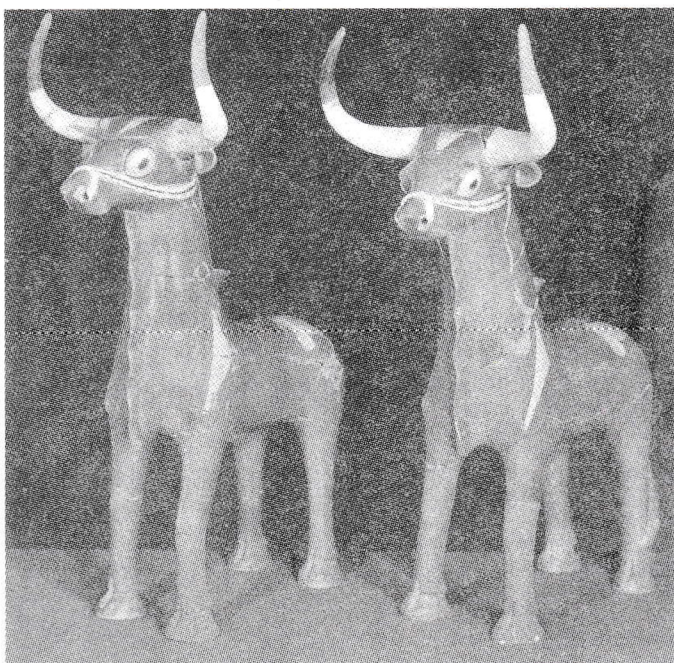
A 20. századra a dudahagyomány végképp lehányatlott. Eltűntek a dudások is, a pásztorok is. Emléküket a múzeumok tárlóiban porosodó öreg dudák őrzik csupán és néhány recsegő gramofonfelvétel...

3. kép Dudáló halál táncosnővel. 18. századi akvarell Baselből

4. kép Felvidéki dudafej ónöntéssel díszítve, bikaszarvakkal, csillagszemekkel. A napot idéző tükör kieshetett a helyéről

5. kép Hettita cserépbikák háromszöggel a homlokukon.
Bikafejű, bak alkatú keveréklények

6. kép Nógrádi dudafej gazdag rézdíszítéssel.
A szarvak végén gombok, homlokán naptükör, a szemek is
tükörből vannak, csillagkerettel.
A szarvak közti gömb talán a nap jele

JEGYZETEK

- 1 Hoppál Mihály: Sámánok c. összefoglaló tanulmányában (Helikon, Budapest, 1994) még sípot sem találunk, nem hogy nádihegedűt!
- 2 Sárosi Bálint: Magyar népi hangszerek. Tankönyvkiadó Budapest 1973, 50-51.
- 3 Francis Collinson: The bagpipe. Edinburgh 1975, 34.
- 4 Ipolyi Arnold 1854. Magyar Mythologia. In. Diószegi Vilmos (szerk.) Az ősi magyar hitvilág 243. Budapest: Gondolat.
- 5 Az ókor óta a sípokot úgy fújják, hogy az orron keresztül lélegeznek, miközben a pofaizmok szorításával préselik a levegőt a sípokba. A hangzás így a bőrdudákhoz hasonlóan folyamatos.
- 6 Itt a zene minden elképzelhető dimenziója megjelenik. Ez a tökéletesség tehát nem fokozható, csupán méreteiben növelhető.
- 7 Mindkettő hangutánzó szó. Síp szavunk a nyelvsípok sziszegő éles hangját tökéletesen felidézi. Tévedés tehát azt hinni, hogy idegen szó átvétele a magyar nyelvben, pl. a latin tibia torzult formája, mint azt egyes etimológiai szótárak sugallják. (A síp birtokragos alakja nagyobb valószínűséggel jövevényszó a latin nyelvben – sípja = tibia) A síp hangzóit felcserélve hasonló hangutánzó neveket találunk a szláv nyelvekben: pisak, piszkor stb. és a latin, és germán nyelvekben is: fistula, whistle. A síp-píp hangzórokonságból erednek a dudák bagpipe, sackpfeife, seckpípa stb. (táskasíp, zsáksíp) elnevezései. A régi magyar tömlősíp elnevezés ugyanezt jelenti. Dob szavunk is tökéletesen megjeleníti a hangszer hangját, e mellett a szakaszosságot (pl. a szív dobogását) a lüktetést (dobbanás) és a váratlan, erős impulzust is (döbbenet). A szív dobogásának megszűnte a földi élet végét jelenti. A síp-dob páros a magas–mély (égi–földi), és az örök–véges ellentétpárokkal a világmindenséget így modellálja.
- 8 Curt Sachs History of the musical instruments. London 1942, 119. Abból indultak ki, hogy a sípok nádtestét, a sípszárat át kellett szűrni a csomónál, hogy kellő hosszúságú csövet kapjanak. Valójában a halálról van itt szó, amit a pierced is kifejezhet, hiszen akit karddal átdöfnek, az meghal.
- 9 Réthei Prikkel Marián: Magyar halottas táncok. Ethn. 1906
- 10 Manga János: Nógrádi dudások (Magyar Néprajzi Múzeum. Különlenyomat 6. o., Szakál Aurél: A szentesi bőrdudások In. Szentesi Élet 1991.
- 11 Ipolyi Arnold id. m.
- 12 A bak és a bika a férfierő egymással felcserélhető szimbólumai. Másalhangzóik is azonosak: BK = BaK – BiKa. Mindkettő Bök a szarvaival.
- 13 A tükör napszimbólum. Az egyenlő szárú háromszög az isteni tökéletesség, harmónia és stabilitás jelképe. Hoppál Mihály, Jankovics Marcell, Nagy András, Szemadám György: JELKÉPTÁR. Helikon 1990.
- 14 A gondolat képtelenségét az alföldi menyecskefejes dudák kellő mértékben kifejezik.